

Ludassy Mária köszöntése*

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.20351>

Az idő – legalábbis az emberi léptékű világban – egyirányú utca; egyre távolabb sodor az ifjúkorunktól. De minél messzebb vagyunk tőle az időben, lélekben annál közelebb kerülünk hozzá. Hogy miért? Mert annál fontosabb nekünk, hogy képet alkossunk életünk egészéről. Mert egy vagyunk a történetünkkel, azzal, amivé önmagunkat tettük. És mert ennek a történetnek meghatározó szakasza az ifjúkor.

A mi kettőnk esetében az egyetemi évek.

Nem tudom, van-e még, aki nálam régebből ismeri Marit. Előbb ismertem meg, mint ő engem. 1962-ben megnyerte az irodalom tanulmányi versenyt. Ebből az alkalomból a Nők Lapja írt róla valamikor a nyár elején. Hogy a Nők Lapja hogyan került a kezembe, meg nem mondhatom. Arra sem emlékszem, hogy ez egy riport vagy egy interjú volt. Amire emlékezni vélek: a díjnyertes dolgozat Adyról szólt.

Arra pedig biztosan emlékszem, hogy Mari automatikusan felvételt nyert a Bölcsészkarra, magyar-filozófia szakra. Ez kíváncsivá tett, mert én is magyar-filozófia szakra jelentkeztem. Az egyetemen lettünk barátok és szellemi szövetségesek.

Nem volt magától értetődő, hogy így legyen. Én kádergyerek voltam, Mari jobb napokat látott középosztálybeli családból jött. Apját az 50-es években kitelepítették. 56 után is a megtorlással sújtottak között volt.

Voltak hozzá hasonló hátterű diáktársaink – a származás szerinti diszkriminációt éppen 1962-ben törölték el –, de ők általában titkolták a családtörténetüket. Otthonról hozott világképükről is mélyen hallgattak. Az egyetemre a félelmet hozták magukkal. Mari más volt. Szikrája sem volt benne a félelemnek.

A világnézeti különbségek pedig, ha voltak, kezdetben nem sokat számítottak. Igaz, én marxistának tekintettem magam, ő pedig induláskor aligha volt jó

* A Ludassy Mária tiszteletére az ELTE BTK Filozófia Intézetében 2024. június 6-án rendezett konferencián elhangzott köszöntő szerkesztett és némileg bővített változata.

véleménnyel a marxizmusról. De ez nem volt túl érdekes. Valójában egyetlen dolog számított. Mindketten halálosan komolyan vettük a filozófiát, és volt is hozzá érzékünk.

Ez akkoriban nem volt természetes a filozófia szakon. A többség nem hivatástudatból választotta a filozófiát. Voltak tehetséges évfolyamtársaink – Solt Ottília, Zsille Zoltán –, akik szociológiára jelentkeztek volna, ha lett volna szociológia szak az egyetemen. Csakhogy a szociológia akkoriban még burzsoá al-tudománynak számított. Aztán ott volt Juhász Pali, akiből agrárközgazdász lett. De velük együtt sem tettük ki az évfolyam felét.

A többség azt sem tudta, mi fán terem a filozófia. Egy részük a KISZ-ben találkozott a marxizmus-leninizmussal. Az egyetemről a KISZ-tanfolyamok folytatását várták. Olyan is akadt, aki a Belügyben csinált karriert. Egyik évfolyamtársunkból az Állami Egyháziügyi Hivatalnál lett főtisztviselő.

Szóval, kevesen voltunk, akik tényleg a filozófia iránt éreztünk hivatást. Rajtunk kívül még Erdélyi Ági és Endreffy Zoli. Az első évben ez volt a közös alap.

Aztán másodévben jött Márkus, és minden megváltozott. Márkus újkori filozófiatörténetet tanított, és szemináriumot vezetett az ifjú Marxból. Tudományos Diákkör címén külön olvasó szemináriumot tartott, ahol Russell *Human Knowledge*-a volt a tárgy. Abban az évben adott egy szabadon választható kurzust is. Egy ösvért. Az első félévben a készülő *Marxizmus és antropológiát* adta elő. A másodikban az észlelés problémájáról beszélt.

Olyan színvonalon tárgyalta a modern filozófiát Descartes-tól Hegelig, amivel addig nem találkoztunk. Úgy olvasta velünk az ifjú Marx írásait, ami az egész marxi vállalkozást teljesen új megvilágításba helyezte. Nem volt a kontinentális filozófiának olyan szeglete, amelyben ne lett volna otthon. De a logikai pozitívizmust, a belőle kinőtt tudományelméletet és az angolszász analitikus filozófiát is belülről ismerte. Nemcsak nagyszerű tanár volt, hanem igazi mester is, példakép és szellemi vezető egy személyben.

Mindkettőnkre életre szóló hatást gyakorolt. Ezt külön-külön is elmondhatjuk. Elmondta már Mari is, és elmondtam én is. De közösen is mondhatunk valamit, azt hiszem. Márkus tanítványaiként váltunk egy eszmei és baráti közösség tagjaivá, filozófiai szövetségesekké. Az ő Marx-interpretációja a marxizmus vonzáskörébe vitte Marit is. Az én marxista nézeteimet pedig radikalizálta.

Tudvalevő, hogy Márkus nem volt Lukács György személyes tanítványa. De amikor megismertük, már a Lukács Iskolához sorolta magát. Az ő közvetítésével kerültünk kapcsolatba Lukács tanítványi körével.

A pesti értelmiségi szalonokban elkezdtek minket Lukács Óvodaként emlegetni. A lekezelő óvodásozás akkoriban bosszantott. Ma már – túlkorosként – hidegen hagy. Más bajom van a felcímkezésessel. A múlt évben Erdélyi Ági tartott egy előadást, azzal a provokatív címmel: Lukács óvoda vagy Márkus Iskola? Ez itt a kérdés.

Ami engem illet, nem tudnék egyértelmű választ adni rá.

Egy visszaemlékezésében Márkus azt írta, hogy őt 1968-ig elsősorban ismeret- és tudományelméleti kérdések foglalkoztatták. Amit ezen a téren alkotott, annak semmi köze nem volt Lukácshoz vagy a tágabban vett marxizmushoz. Volt olyan tanítványa, nevezetesen Altrichter Feri, aki csak ezen a szálon kapcsolódott hozzá. Ez a legtöbbünkről nem mondható el. Mégis fontosnak tartottuk, hogy megkülönböztessük magunkat a Lukács-tanítványoktól.

Bence Gyuri egyszer azt mondta: van a hegelianus marxizmus, ez volna a Lukács Iskola. És van az analitikus marxizmus, ez pedig mi volnánk, a Márkus-tanítványok. (Az angolszász analitikus marxisták akkor még sehol se voltak.)

Tagadhatatlan, hogy Lukács hatott ránk. A nézeteivel talán egyre kevésbé, a habitusával azonban még akkor is, amikor már távolodóban voltunk tőle. Azzal az igénnyel lépett fel, hogy a marxizmus a Felvilágosodás és a klasszikus német filozófia örököse. Folytatja a művüket, feltárja és meg is haladja belső ellentmondásait. Ebben a szellemben állította, hogy korunk alapvető világnézeti választó vonala a racionalizmus és az irracionálizmus között húzódik. Erről az ellentétéről szól talán leggyengébb, de mégis fontos filozófiai műve, *Az ész trónfosztása*.

Nem véletlenül mondta Mari jóval a marxista korszakának lezárása után – talán a Márkus emlékére rendezett egyik konferencián –, hogy bármilyen sikerületlen mű is *Az ész trónfosztása*, máig nagyra értékeli mint kísérletet az irracionálizmus bírálata, a racionalizmus megvédésére.

Mari gondolkodásának középpontjában ugyanis már marxista korszakában a Felvilágosodás állt. Az a meggyőződés, hogy minden morális elvnek, minden politikai intézménynek az ész előtt – észérvekkel – kell igazolnia magát. Hogy erkölcsi kérdésekben minden ember egyformán kompetens. Hogy ebből következően minden ember erkölcsi státusa egyenlő. Minden embernek egyformán joga van ahhoz, hogy a saját életére vonatkozó döntéseket saját maga, szabadon hozza meg, és hogy a közös ügyek eldöntésében egyenlőként vegyen részt. Ezt a jogot nem lehet elvenni tőle, az állam és a többi ember is köteles feltétlenül tiszteletben tartani.

A Felvilágosodás szellemiségének olyan berendezkedés felel meg, ahol a magánélet mentes az állam beavatkozásától, ahol a szólás, a gondolat, a lelkiismeret, a gyülekezés, az egyesülés szabad. Ahol az egyénnek nem kell igazolnia önmagára vonatkozó döntéseit, az államnak azonban igazolnia kell a polgárai-ra vonatkozó döntéseit. Nem volt nehéz észrevenni, hogy ezek a gondolatok a fennálló rendszer kritikáját is magukban foglalták.

De Mari nem állt meg itt. Számára nemcsak a Felvilágosodás ideáljai voltak fontosak, hanem belső feszültségei is. Történelmietlen történisége. Az ész által vezérelt, korlátlan haladásba vetett már-már vallásos hite. Érzéketlensége az áthagyományozott szokások és hiedelmek tehetetlenségi ellenállása iránt. A többség zsarnokságának veszélye. A felvilágosodás és ellenfelvilágosodás lezárhatatlan vitája.

Rousseau versus Enciklopedisták. Condorcet versus Burke. Robespierre versus Condorcet.

A filozófia megvalósítására tett kísérlet terrorba fordulása.

A Felvilágosodás a fennálló viszonyok kíméletlen kritikája, de Mari szerint maga is kritikára szorul. „Ha a történelem tiszta logika lenne”, sóhajtott fel a rendszerváltás hajnalán megjelent könyvében.

A többi Márkus-tanítványnak külön meg kellett birkóznia a marxista hagyománnyal, mielőtt eljutott volna végleges filozófiai álláspontjához. Marinak csak le kellett vonnia a következtetést filozófiatörténeti tanulmányaiból: a marxizmus nem oldja meg a Felvilágosodás dilemmáját, maga is a dilemma része.

A marxizmuson valamennyien túlléptünk, de már nem mind ugyanabba az irányba. A liberális politikai filozófiánál ketten állapodtunk meg: Mari meg én.

„Liberalism is a broad church”, írta korunk egyik jelentős liberális filozófusa. A liberálisok nemcsak a konzervatívokkal és a szocialistákkal vannak vitában, hanem egymással is. Mari meg én sem vagyunk egyformák. Nemcsak azért, mert én a liberális tradícióról nem rendelkezem ahhoz fogható, egyetemes tudással, mint ő. Mari a liberalizmus klasszikus változatához áll közel, mely egyenlőségen a szabadságjogok egyenlőségét érti. Én pedig azokhoz a modern liberálisokhoz húzok, akik szerint az emberek morális egyenlőségének a szabadságjogok egyenlőségén túl disztributív és relációs következményei is vannak.

De az igazán fontos szerintem az, amiben nincs köztünk vita. Ez pedig Mari filozófiai gondolkodásának mélyrétege, mely már első, döbbenetesen érett könyvében felismerhető, és azóta is jelen van minden munkájában. Arról van szó, hogy a modern morál- és politikai filozófiát egy belső feszültség hatja át. Egyfelől nincs más eszköze, mint a racionális érvelés. Nincs más hatalma, mint az érvek logikai kényszerítő ereje. Argumentumai normatív konklúziókban végződnek. Ez célszerű, az célszerűtlen. Ez tanácsos, az nem tanácsos. Ez helyes, az helytelen. Ez megengedett, az tilalmas. Ez csak megengedett, amaz kötelező is.

Jobb az a világ, ahol a racionális argumentáció jelen van, mint az, ahol egyedül a nyers erő dönt. De ez nem jelenti, hogy a filozófiai argumentáció átvehetné a – jó esetben – demokratikus döntéshozatal helyét. És azt sem jelenti, hogy akár a legjobb állapotban lévő demokrácia mentes volna az erőből való politizálás és a manipuláció gyakorlataitól. Továbbá azt sem, hogy a racionális érvelés minden erkölcsi és politikai vitát végérvényesen eldöntene. Hogy minden ember kész volna jóhiszeműen és komolyan fontolóra venni a racionális argumentumokat. Sőt, azt sem jelenti, hogy minden megosztó gyakorlati kérdésre van egyetlen válasz, melynek elfogadása elől racionálisan gondolkodó ember nem térhet ki.

A filozófiai eszmék megvalósulása az észszerűen remélhető legjobb világban is nagyrészt olyan tényezőkön múlik, melyek nem a meggyőzés filozófiai eszközei révén hatnak.

Marxista korszakunkban még bennünk munkált a remény, hogy ezt a feszültséget egy valóban szocialista és demokratikus mozgalom majd feloldja. A marx-

izmuson való túllépés ezt a reményt zárójelbe tette. Maradt a feszültség a maga teljes élességében.

Az alapképlet azonban nem változott. Érzésem szerint ez a feszültség Mari életművének rendező középpontja. Ezt járja körül, mindig más szempontból. Mindig oda téve a hangsúlyt, ahonnan a nagyobb rossz fenyeget. Hol az obskurantizmust ostromozva, hol a racionális jövőkép közvetlen megvalósítására tett kísérletek veszélyességére világítva rá.

„Nagyon anakronisztikus közegben élünk”, írta egyszer. A másutt réges-rég lezárt vitákban elhangzott érvek nálunk még mindig aktuálisak; Voltaire kortársként idézhető. Semmi sem illik Marihoz annyira, mint a voltaire-i attitűd: a filozófiát a gyakorlat eszközeként forгатni, még hozzá mind a fanatizmus ellen, mind a fanatikusoktól való mértéktelen félelem fanatizáló hatása ellen. „Nem kell elpusztítani a Gyalázatot”, írta, még a Mesterrel is vitázva. „Csak azt kellene megakadályozni ..., hogy a Gyalázatos tovább pusztítson.”

Mit kívánjak neked, Mari, nyolcvanéves a nyolcvanévesnek? Ugyanabban a cipőben járunk. Kopik az a cipő, de azért rójuk a köreinket, ugye? Izgat a világ, akkor is, amikor haladni látszik, és akkor is, amikor sötét idők járnak. És amíg izgat, addig gondolkodásra és érvelésre késztet. Legyen így ezután is. Legyen még sokáig erőd és kedved tovább róni a hozzád illő gondolati köröket – amíg csak élsz, amíg csak élünk.